

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

UDGIVET AF HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND
ved Christian Stenz og W. Christiansen

INDHOLD:

O. Valentiner:

Det Beyer'ske Epitaph i Mariakirken i Flensborg

C. Hvidt:

Ti år i Vestslesvig

Jes Jacobsen mindeudstilling

W. Christiansen:

To vilkårsbreve fra Korntved

Hans Worsøe:

Kilegårds oprindelse

Glimt fra svundne tider

Sønderjysk månedsskrifts ekspedition:

Viceskoleinspektør W. Christiansen, Brorsonsvej 37, Tønder
Overlærer Chr. Stenz' adresse er: Tøndervej 173, Åbenrå

Historisk Samfund for Sønderjylland

afholder

ÅRSMØDE

Søndag den 27. maj kl. 14,00 på
Løgumkloster Forsamlingshus

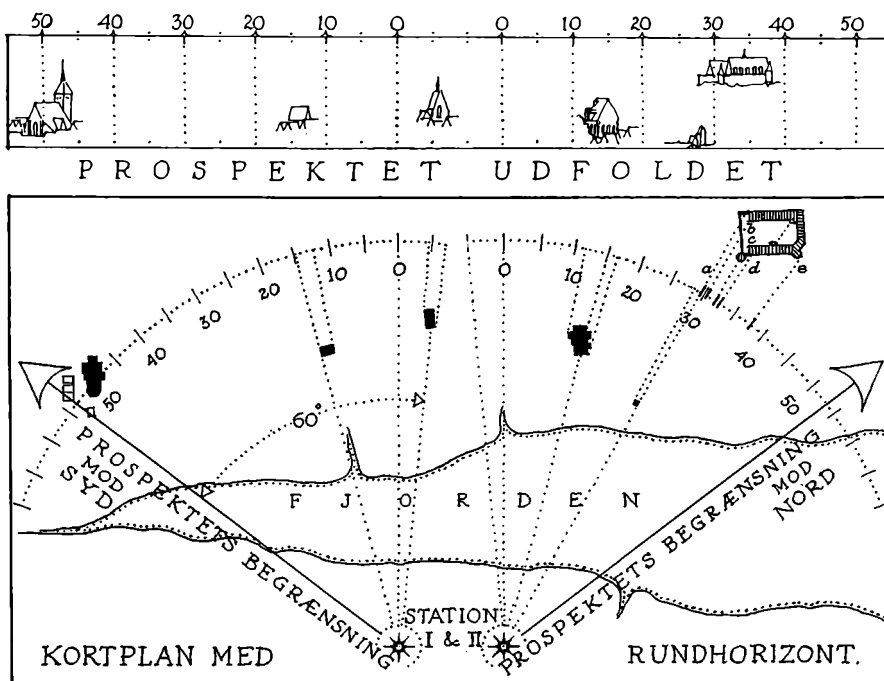
Som årets taler er det lykkedes at få en af medarbejderne ved Nationalmuseets storværk »Danmarks Kirker«, arkitekt fru *Elna Møller* til at komme.

DAGSORDEN:

1. Beretning.
2. Regnskab.
3. Beretning og regnskab for Sønderjysk Månedsskrift.
4. Valg (efter tur afgår W. Christiansen, K. Fanø, J. Holdt og Joh. Hvidtfeld samt revisorerne). H. Neumann har ønsket at udtræde af styrelsen.
5. Eventuelt.

Kaffebord.

Foredrag af arkitekt fru Elna Møller: Den middelalderlige kirke som arbejdsplads – med særligt henblik på Sønderjylland.

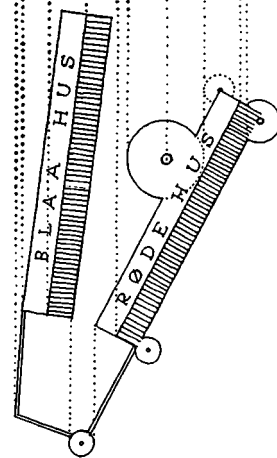
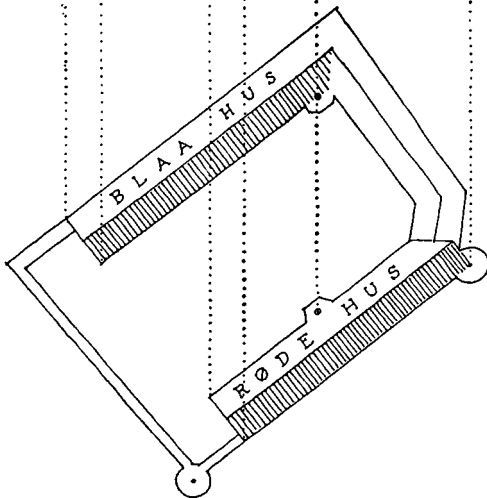
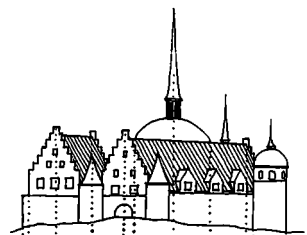
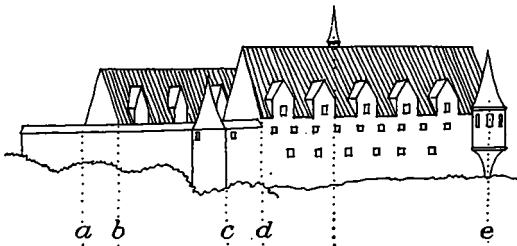
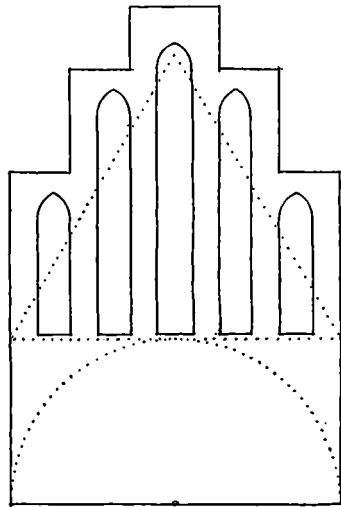
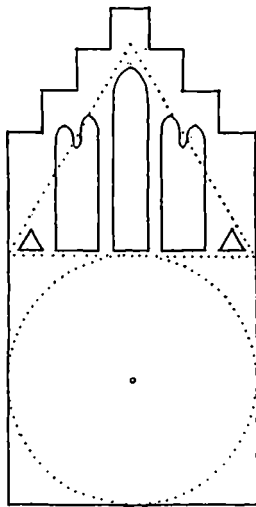
Det Beyer'ske Epitaph i Mariakirken i Flensborg

Af arkitekt O. Valentiner
MESINGE

Under slægtshistoriske studier vedrørende flensborgske familier og deres ejendomme i det 16. og 17. århundrede stillede jeg overfor spørgsmålet: *I hvor høj grad tør man stole på byprospektet på Beyer's epitaph — som kilde til byens topografi?*

Hvis det kunne bevises, at dette prospekt — som så mange andre fra denne tid — måtte være opmålt ved hjælp af et graddelt sigteinstrument, ville der næppe være tvivl om, at prospektet — selv i de mindste enkeltheder — måtte stå til troende.

Denne tillid beroede for mit vedkommende på personlige erfaringer, indhøstet under 1. verdenskrig, hvor jeg til militært brug måtte udarbejde 8 forskellige panoramaer over Roskilde by og nærmeste omegn. Derved fik jeg indblik i radielle målingsproblemer, idet det krævedes, at prospekterne skulle tegnes så nøjagtigt, at de lod sig kontrollere ved sammenligning med generalstabens målebordsblade. Det vil sige, at et afstandsmål mellem to punkter

på det tegnede prospekt skulle svare ganske nøje til den vinkel på kortet, hvorunder de samme to punkter ses fra den på kortet indtegnede opmålingsstation.

Det er en sådan kontrol, der skal bevise det Beyer'ske prospekts nøjagtighed. Måleinstrumentet, prospektets ophavsmand omkring 1590 betjente sig af, var utvivlsomt »diopeteret«, en sigtelineal, drejelig i forhold til en fast, graddelt horisontalskive, som angav bredder, mens højder lod sig aflæse på en opretstående galge, anbragt på linealen. Dette primitive instrument kunne naturligvis ikke stå mål med de stregdelte prismekikkerter, jeg havde til rådighed. Og dog mener jeg ikke at kunne rose mig af at have opnået større nøjagtighed en den, der lader sig påvise i det Beyer'ske prospekt.

*

Fra en fast iagttagelsesstation kan radielle målinger gennemføres hele synskredsen rundt. På den måde opstår panoramaet, — et rundtgående billede, der burde fremstilles på indersiden af en cylinder og beskues fra centret, — en meget sjælden fremstillingsmåde, fordi den kræver store pladsforhold. Panoramaet er et billede, sluttet som en ring. Det har derfor sin begrænsning, — det må altid ende, hvor det begyndte. Man kan også sige, at det altid har sit bestemte mål — nemlig cirkelomkredsens 360 grader. Et ringformet billede er upraktisk at arbejde med. Billedet forandrer sig naturligvis heller ikke, fordi man på et eller andet sted skærer det over og folder det ud på en plan flade.

Men idet billedet foldes ud, opstår der to muligheder for at måle på den plane flade: dels kan man tage retlinede mål, dels gradmål. I sidste tilfælde må blot billedtavlens fulde længde være opdelt i 360 enheder, svarende til rundhorisontens 360 grader. Da den kontrol, der skal udføres, består i sammenligning mellem kortplanens vinkelmål og prospektets retlinede mål, vil man forstå betydningen af, at begge målsystemer lader sig indføre på prospektet.

Da panoramaomkredsens 360 grader er et konstant mål, hvad enten panoramaet er gengivet i et lille eller et stort format, vil man indse, at størrelsen af grad-enhederne må afhænge af billedstørrelsen. Et stort billede må have større grad-enheder end et lille. Derfor er det nødvendigt at præcisere, hvilket billedformat der ligger til grund for forsøgsmålingerne. Det er i dette tilfælde prospektets gengivelse på siderne 14 og 15 i »*Kunstdenkmåler der Stadt Flensburg*« (1955).

Den første betingelse for at kunne foretage målinger er naturligvis den, at opmålingsstationen kortlægges. Det forarbejde, der kræves til bestemmelse af stationens beliggenhed, er imidlertid så omfattende og i sig selv så ganske uden interesse, at det ikke skal omtales her. I det øjeblik samtlige grad-

målinger samstemmer med de tilsvarende linearmålinger på prospektet, foreligger beviset for opmålingsstationens rette beliggenhed, — fra dette sted har kunstneren i sin tid set ind over byen, da han opmålte prospektet.

Stationen forudsættes således indtegnet på kortplanen.

Men inden målingerne kan begynde, må man gøre sig klart, at prospektet er kun et *udsnit af et fuldendt panorama* og dets længde følgelig kun en brøkdel af 360 grader. Hvor langt det fuldendte panorama, hvori prospektet indgår, måtte være, kan imidlertid beregnes. Kan man ved måling på kortplanen få fat i en vinkel på 60 grader, så ved man, at man hermed har bestemt en sjettedel af den fulde panoramalængde. Det viser sig, at sigtelinierne fra stationen til billedets venstre rammekant (prospektets begrænsning mod syd) — og til Helligåndskirkens gavlmidte bestemmer vinklen 60 grader. På prospektet måler afstanden mellem disse to punkter 10,98 cm. Den fulde panoramalængde må følgelig blive 65,88 cm. Så langt ville altså billedet på siderne 14 og 15 være, dersom panoramaet fortsatte horisonten rundt og endte ved Nikolajkirken, hvor det begyndte.

Men når panoramaets 360 grader valuerer 65,88 cm, så bliver gradenheden for denne billedstørrelses vedkommende $65,88 : 360 = 0,183$ cm.

Det gradantal, der måles på kortet, skal da — multipliceret med 0,183 — give det centimetermål, som på prospektet svarer til kortets vinkelmål. Det kan også udtrykkes således: Kortmålet (K) skal forholde sig til prospektmålet (P) som 60 til 10,98.

Og dersom alle målinger på kort og prospekt herefter indgår som proportionale led i en række, bestemt af forholdet: $K/P = 60/10,98$, så må dermed være bevist, at prospektet er opmålt.

Dette viste sig at være tilfældet. Alle målinger stemte med proportionen.

*

De omtalte målinger gælder dog kun venstre halvdel af billedet, — søndre bydel. Det viste sig snart, da jeg fra station I gik videre i målingerne, at nordre bydel ikke kunne være iagttaget fra samme station som søndre, men fra en anden, noget nordligere beliggende. Denne station var vanskeligere at bestemme, fordi der savnes pejlingsobjekter i byens nordlige udkant. Men det til dels skønsomt valgte punkt gav dog gode resultater for Maria-kirkens, Duborgs og flaktårnets vedkommende. Målingerne viste konstant forhold mellem kortplan og prospekt, og grad-enheden 0,183 kunne også gælde her.

Duborgs forhold til billedet må nærmere omtales. Her ligger vanskeligheden i, at Duborgs grundplan ikke findes på kortet. Derfor måtte slottet, som det fremtræder på prospektet, deduceres til dets udgangsstilling på rundhorisonten, idet dets fem synlige hjørner, a b c d e, markeredes på

panoramacirklen. Fra stationen førtes sigtelinier gennem punkterne op over slotsbjerget, og når sigtelinierne betegnedes som de tilsvarende punkter, kunne en grundplan af slottet — i kortets målestoksforhold — indskydes mellem linierne. Grundplanen, hvis hjørner var bogstavbetegnet, kunne da manøvreres på plads således, at hjørne a kom til at ligge på linie a, hjørne b på linie b, o.s.v., — indtil alle hjørner faldt sammen med deres respektive sigtelinier. Så måtte slotsplanen ligge på det sted, der svarede til billedet på prospektet. Svarede så dette sted også til virkeligheden?

Ja. Duborg kom til at ligge, netop hvor man efter videnskabelige undersøgelser har på vist, at slottet måtte ligge).*

Atter beviste prospektet sin nøjagtighed, og det endskønt der denne gang måtte anvendes en helt anden fremgangsmåde.

*

Det viser sig da, at det tvedelte Flensborgprospekt på det *Beyer'ske* epitaph i Mariakirken er opmålt — dels fra et punkt c. 50 m nord for Jørgensgårdstrappe og 15 m øst for Jørgensgade — og dels fra et punkt c. 200 m nord for Jørgensgårdstrappe og c. 20 m vest for Jørgensgade.

Fra disse synspunkter betragtede tegneren i sin tid bybilledet og opmålte ved hjælp af sit diopter, hvad han så.

*

Når det nu er påvist, at prospektet er opmålt og derfor må betragtes som topografisk pålideligt, kan man så gå ud fra, at enkelthederne — de mange huse — bør opfattes som pålidelige billeder?

Jeg kan ikke se rettere, end at et sådant spørgsmål må besvares med et andet: Mon dog nogen ved hjælp af måleinstrumenter og det dertil knyttede præcisionsarbejde ville have udført et prospekt som dette i nogen anden hensigt end denne ene: at opnå et så pålideligt resultat, at det måtte siges: *sådan — netop sådan så Flensborg ud ved slutningen af det 16. århundrede!*

Jeg tror, man skal se den tids opmålte byprospekter som et led i bestræbelserne for at bringe alting i overensstemmelse med virkelige mål. Målte man jordkloden med dens have og kontinenter, stjernehimlen med dens billeder, og fandt man ud af, hvordan den »sande størrelse« gemte sig bag sfæriske forskydninger og perspektiviske forkortninger, så var det vel i overensstemmelse hermed, at man betragtede byprospektet som en radiel projektion, set fra et givet synspunkt.

Omtrent samtidig fremkom to Flensborgprospekter, — først Braun-Hogenbergs, dernæst det *Beyer'ske* prospekt. Det første anskueliggør byen efter

*) Kunstdenkmåler d. St. Flensburg side 286 og 288.

gammel opskrift: Her går en gade på langs, her en på tværs, her ligger et torv, her en kirke og der et slot – det ses let, for det er overdådigt udstyret med tårne og spir. Husene er nærmest signaturer uden særegne træk. Det forment, at en tegning, udført af den europæisk berømte flensborgmaler, Melchior Lorck, lå til grund for dette prospekt^{*)}. I så fald må det utvivlsomt have fjernet sig betydeligt fra forbilledet.

Det er derfor ikke urimeligt at antage, om prospektet på *Beyer's* epitaph fremkom som en protest mod Braun-Hogenbergs fremstilling, idet det ud fra tidens sans for det realistiske ville vise et virkeligt billede af byen. Nøjagtig opmålt, så alle forhold passede, – og endog hvert hus for sig nænsomt tegnet, viste sine karakteristiske træk, måtte billedet virke som en udfordrende rettelse til Braun-Hogenbergs radering.

Kunstneren, som malede det, kunne have sat »*Veritas*« som motto over sit værk. Nikolajkirken er tegnet med en præcision, vi den dag i dag kan efterprøve uden at finde fejl. Duborg passer til sin grundplan som hånd til handske. Rådhuset viser kun sit tag, fordi kunstneren fra sit standpunkt ikke kunne se andet end taget. Nørreport er druknet i et hav af huse. Havde kunstneren – som Braun-Hogenberg – overdrevet portens højde, så man kunne se den mellem husene, var billedet forfalsket. Nordens største handelshus, tor smede'nes købmandsgård på Holm – på den tid just i sin velmagts højde – indtager sin forholdsvis beskedne plads, der i størrelse – som sandt er – overgås af Harder Vake's to gårde længere nede i gaden.

Af alle disse træk ser vi, at kunstneren ikke har villet fremhæve det ene på bekostning af det andet. Hver ting har sit mål, og det, der skjules af noget andet, kan ikke drages frem – for så er billedet falsk. Kunstneren synes aldeles ubestikkelig. Der er kun ét, som gælder for ham: gengive det, han ser, med størst mulig nøjagtighed.

På Duborg ses et lille spir – tilsyneladende på indersiden af det »Røde Hus«. Det lader sig nemlig ikke afgøre, for spiret kan ligeså godt sidde på det trappetårn, der findes i slottes nordvestre hjørne. Set fra kunstnerens standpunkt falder nemlig de to tårne sammen. Det kan tænkes, at begge tårne har spir, og da dækker det ene for det andet. Men hvis kun det ene af tårnene har haft spir, så kan vi ikke af prospektet afgøre, på hvilket af tårnene dette spir har siddet.

Og Braun-Hogenbergs radering kaster desværre ikke lys over dette spørgsmål.

Hosstående tegninger viser to billeder af Duborg med et til billederne vedføjet grundrids. Mens billedet fra *Beyer's* epitaph ganske nøje passer til slotsplanen, som den kendes af Krysing's opmåling af 1736, så må man om den plan, der svarer til Braun-Hogenberg's billede, sige, at den er højst

*) Kunstdenkmäler d. St. Flensburg. Side 28.

ejendommelig. Den er fremkommet ved at projicere slotsfløjenes hjørner ned i et vandret plan, ansætte gavlenes bredde til 10 meter og dernæst give fløjene en længde af henholdsvis 5 og 6 gange gavlbredden. Det fremkomne grundrids kan ikke siges at have fjerneste lighed med slottets virkelige plan. Hvor skulle så dette billede kunne have noget som helst med slottets virkelige udseende at gøre? Det er lige fra grunden til den højestsiddende af alle vindfløje et fuldkomment fantasifoster.

Den flade kuppel, som unægtelig giver slottet air, er af et sådant omfang, at den måtte dække et tårn med en diameter som Chr. IV's populære Rundetårn i København — 16 meter! Til sammenligning kan anføres, at det store trappetårn på Rosenborg kun måler godt 5 meter.

Det andet trappetårn på Duborg, beliggende i vinklen mellem »Blå Hus« og den nordre forbindelsesbygning mellem fløjene, er som sunket i jorden tillige med selve forbindelsesbygningen. Derimod stikker et lille spir frem — tilsyneladende fra nordvestre hjørne af »Røde Hus«. Her har man imidlertid ikke fundet spor af noget tårn.

Alt i alt kan det roligt siges, at *Braun Hogenberg's gengivelse af slottet ikke egner sig til at belyse spørgsmålet om Duborg's udseende ved slutningen af det 16. århundrede.*

*

Kunstneren, der skabte prospektet, gengav Nikolajkirken uden fejl og sådan, at den svarede til grundplanen. Han afbildede Duborg, så også denne bygning svarede til sin grundplan. Hvorfor skulle han så ikke have gengivet Duborg's udseende, ligeså ufejlbart, som han skildrede Nikolajkirken? Hvorfor drage ulogiske slutninger om et arbejde, der ellers kan gå uanfægtet gennem analysens skærsild?

Jeg har gennemmålt husrækken langs Holm og fundet hver købmandsgård på prospektet beliggende i fuld overensstemmelse med signaturerne på kortet. Dette betyder, at *hvert enkelt hus for sig er indmålt på prospektet.* Men gør man sig den umage at placere hvert hus på rette sted i billedet, så fuldender man vel også sine bestræbelser ved at iklæde husene deres rette udseende?

Om dette vil jeg ud fra egne erfaringer sige så meget: *Jeg anser det for ganske udelukket at udføre et opmålt prospekt, hvis ikke enkelthederne både holder deres nøjagtige mål og i udseende tillige kongruerer med virkeligheden.* Derved vejledes tegneren, så han til enhver tid kan overtøye sig om, hvortil han er nået i sit arbejde. Hvis derimod enkelthederne ikke svarer til virkeligheden, så mister tegneren ethvert sammenligningsgrundlag mellem det opfattede og det tegnede, — og så kan han ligeså godt opgive at fortsætte sit arbejde.

*

Hvad jeg har fremsat om Flensborgprospektet, foranledigedes som nævnt

ved en slægtshistorisk betragtning. På prospektet fremtræder nemlig slægtens agnatiske stamhuse som to iøjnefaldende gavlhuse, tæt ved billedets venstre kant. Det er rådmænd Hans Holste's »tve halve huse«, beliggende ved Søndertorv, tæt op til kirkegården på Nikolajkirkens sydside*).

Disse huse karakteriseres i »*Kunstdenkmäler der Stadt Flensburg*« (side 397) som »Traufhäuser«, altså *ikke* som *gavlhuse*. Og hos Voigt II (manuskript s. 9. Fl. St. A.) omtales de som »Kleinhäuser«. På Nøbbe's reliefplan i Flensburg bymuseum fremtræder de som monumentale gavlhuse.

Voigt har i hvert fald ikke ret i benævnelsen »Kleinhäuser«, for husene var vistnok de bredeste i hele byen. Og dette forklarer mulig det gådefulde ved sagen, eftersom meget brede huse måtte opføres efter anden norm end de almindeligere smalle. Den gængse gotiske norm krævede, at tagbjælkelaget oplagdes i en højde, der svarede til husets bredde. Men et bredt hus, som opførtes efter denne norm, måtte blive urimelig højt.

Indtil 1925 lå på Søndertorv (nr. 8) et monumentalt gavlhus, ejendommeligt ved, at det i sine forhold afveg fra den gængse norm. Det var bredere end nabohusene, og tagbjælkelaget var ikke oplagt i en højde, der svarede til husets bredde, — men derimod til den halve bredde.

Var det en sådan hustype, man kaldte et »halvt« hus? I så fald var betegnelsen rammende, for disse huse, hvis gavl fik en mægtig overvægt på bekostning af den forholdsvis lave underbygning, lignede faktisk »en overskåren kæmpe«.

Dersom »halve huse« var *gavlhuse* med halveret højde af underbygningen, så virkede de store og monumentale, — netop som nr. 8 på Søndertorv.

Og netop sådan tager Hans Holste's *tve halve huse sig ud på prospektet*. Mon ikke prospektet endnu engang har bevist sin topografiske nøjagtighed?

Ti år i Vestslesvig

Til forståelse af et sogns nationale, kulturelle, religiøse og kirkelige liv efter genforeningen — set fra Ballum præstegård.

Ved pastor C. Hvidt

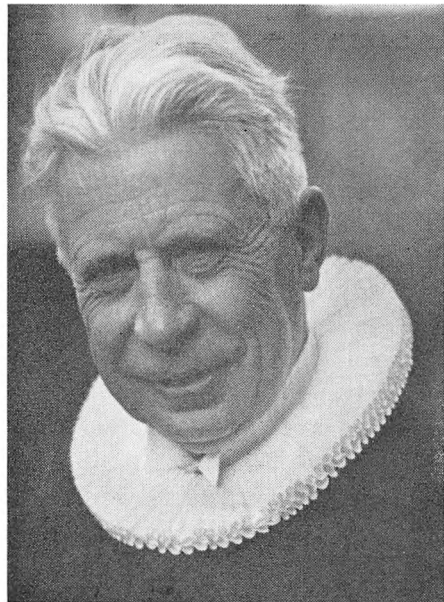
»Æt et it en grov forandring, hr. pastor?« Sådan lød den venlige forespørgsel ofte i den første tid til det unge præstepar, der i 1921 fra det stærkt »røde«, af arbejdsløshed og fattigdom mærkede københavnske forstadsogn blev forflyttet til den vestslesvigske vestkyst.

Det var unægtelig en stor forandring, ikke blot sproget, men alt, både småt og stort. Slagteren skar kødet anderledes ud, end den unge præstekone

*) O. H. Møller: *General. Tab. u. Nachr. v. d. Valentinerischen Familie*. 1778 side 6. Nr. 52.

Det unge præstepar.

Pastor C. Hvidt.

var vant til. En hel halvgris var aldrig nået op på en femte sal på Amagerbrogade, og for præsten var det en egen sag at blive behandlet som standsperson og med den ærbødighed, man mente at være embedets indehaver og sin sjælesørger skyldig. En stor forandring at nå dette yderste vesten af de tilbagevendte landsdele efter en uendelig dagsrejse med fire togskifter, to færger og til sidst et par mil med hest og vogn, mens solen gik ned i havet bag klitterne på Rømø.

Et fladt træløst gest- og marskland ud mod det flade vadehav med dets stadige skiften af ebbe og flod, lange afstande mellem byer og gårde. En daglig rutebil til jernbanen i Højer, kun oplyst af en ildelugtende karbidlygte og altid stopfuld.

Et tilbagestående land! Vel ikke 50 år bag det »gamle land«, som det undertiden overlegent og sårende blev sagt af uforstående rigsdanskere, men alligevel! Bygninger og veje forsømte under krigen. På selve chausseen i Skast kørte vor flyttevogn fast. Markerne i dårlig stand, i de fire krigsår var de jo passet af kvinder og krigsfanger, og 4–5 % af mændene blev derude. Driften herude vestpå var ekstensiv: det var græs og stude, det meste drejede sig om. Jo, man var bagefter, også i levefoden; en nøjsomhed i det daglige, der hjalp vesteregnet til at klare både markinflationen og senere landbrugskriser langt bedre end østeregens; her gik ingen fra gårdene!

Også på det kulturelle område kunne der tales om noget tilbagestående. Vor politiske demokratiske udvikling havde man ikke i Nordslesvig deltaget

i, politik betød nationalpolitik, og de åndelige og kirkelige strømninger nord for Kongeåen blev jo stærkt filtrerede, når de skulle passere statsgrænsen.

En mørk, storm- og regnfuld oktoberdag i 1921 nåede vi da Ballum. Og i de kommende dage åbnede landet sig for os – først rent topografisk med dets tre bebyggelser: mod nord på kanten af den store ubebyggede grønne Ballummarsk en rand af store gårde med vældige udsigter til Brøns hvide kirke på dens næs, over Skærbæk og »Gassehye« bagved ind gennem Bredeådalen til Mjolden og Randerup kirker; det var Østerende- og Vesterende med dens skole, kirken, præstegården og småhuse. 2–3 km sydligere igen en øst-veststrakt bebyggelse: Husum og Bodsbøl langs chausseen fra Højer ud til færgestedet til Rømø, hvor man endnu i vor første tid kørte ud i havet på en højhjulet vogn til den ventende båd – en ofte våd og uheldigt ikke ufarlig tur. Syd herfor »æ Søndermark« med dens tre småbyer: Buntje, Nørhus og Rejsby.

Sognets tyngdepunkt lå i midterbyerne, hvor der var skole, forsamlingshus, missionshus (Luthersk Missionsforening), mejeri og færgetro.

Kirken, der lå hvid og skinnende med det svære røde murstenstårn og kunne ses overalt i sognet, var nu uheldig placeret i dets nordvestlige spids. Der gik da også – som så mange steder på disse kyster – sagn om en sunken by i vadehavet.

Efter at vi så også havde opdaget vort andet sogn, det lille Skast med dets 270 indbyggere, den lille forsømte, nu fint restaurerede kirke, de to storgårde Skastgård og Aasgård, og af de kirkeældste var belært om, at Skast altid havde været et selvstændigt sogn og heller ikke nu var anneks til Ballum, var vi så nogenlunde orienteret i landskabet, hvad det ydre angik.

Den åndelige topografi blev man derimod ikke sådan færdig med; den måtte man leve sig ind i efterhånden.

Der var nu først det nationale. Nordslesvig havde den 10. februar 1920 bekendt sin danskhed med over 75 % af de afgivne stemmer, men det tyske stemmetal var meget forskelligt fordelt, i Ballum således kun 3 %, men sognet havde også til 1864 været kongerigsk enklave og kirkeligt ligget under Ribe stift siden middelalderen. I Skast var der derimod nogle flere blakkede eller tysksindede, men halvdelen af ejendommene dér havde også fra gammel tid hørt under de gottorpske hertuger; den slags har lange eftervirkninger i grænselandet.

Med det nationale skulle der altså for en præst nordfra ingen vanskeligheder være i disse fast danske sogne. Modtagelsen af den første sikkert danske præst i over 50 år var da også bevæget og troskyldig. Manges øjne søgte ved indsættelsen i den store hvide kirke op til det lille skib under bjælke-loftet, der til stille glæde i trange tider aldrig havde fået strøget sit danske flag; nu sejlede altså igen hele kirken, både menigheden og præsten under samme flag.

At så vi undertiden med vor selvfølgelige danskhed, som vi ikke behøvede at bedyre ved enhver lejlighed, kunne føle det, som var vi ikke danske nok for visse kredse, er noget andet. Det sønderjyske temperament, blevet til under grænselandets og kampens hårde kår, og som det kunne give sig udtryk i fællesbegrebet »tyskere« eller i det bitre opgør mellem Flensborg- og Åbenrå-folkene forekom os ofte noget overeksponeret.

Den religiøse og kirkelige stilling var det jo vanskeligere at blive klar over. Efterhånden mente jeg dog at kunne erkende tre hovedstrømninger, der havde sat deres furer i sognenes ansigt. De tre var imidlertid ikke disse, som vi sædvanligt regnede med i det gamle land. Det grundtvigske betød her som i hele Nordslesvig, bortset fra frimenighedskredsene, forbavsende lidt. Adskillige lærere og præster led store skuffelser, fordi de kom herved med en forestilling om, at der netop her måtte være en god jordbund for grundtvigsk livssyn og forkyndelse; det var der ikke. De fleste steder måtte arbejdet begyndes på helt bar bund, som det blev sagt: »Nordslesvig var ikke modent til grundtvigianismen!«

Hvor fejlagtigt selv de mest kyndige kunne bedømme forholdene, viser følgende: Biskop Ostenfeld, som interesserede sig for min forflyttelse, spurgte daværende kirkeminister, forstander J. Appel på Askov, om Ballum. Et par år senere fortalte han mig, at Appel havde svaret: »Jo, Ballum er da et godt grundtvigsk sogn!« Måske lod han sig narre af, at der før krigen havde været nogle piger fra sognet på Askov, som sikkert havde haft nogle dejlige sommermåneder, men i øvrigt intet begrebet, eller var det måske hans egen ønsketænkning? I hvert fald: Der var intet spor af grundtvigsk liv eller forståelse i Ballum, snarere en vis forsigtighed eller tagen afstand derfra. Måske hang dette sammen med indflydelsen fra de tyske præster, hvis kendskab til Grundtvig var meget ringe, og som dogmatisk betragtede ham som uluthersk og kætter, nationalt som tyskerhader og kirkepolitisk som revolutionær. Når så de nordslesvigske frimenigheder kun ansuedes som nationale oprørscentre og deres præster som »Freigemeindespriester« — altså ikke som rigtige præster, er det vel forståeligt, at også menighederne blev forbeholdne.

Den elskelige pastor Jørgensen, der dog havde sine frimenigheder både i Skærbæk, Forballum, Vodder og Visby, gjorde heller ikke noget forsøg på frimenighedsdannelse i Ballum til trods for, at han gentagne gange havde holdt gudstjeneste i Ballumhus til manges glæde. I krigstiden kunne der naturligvis ingen tale være derom. Nej, Ballum var stort set et kirkeligt sogn med gammeldags ærbødighed for kristendom og kirke, for embede og gudsbeskikket forkynder, enten han var dansk eller tysk. Denne kirkelighed var nu i begyndende opløsning. De fire krigsår havde blandt de indkaldte fremmet ikke blot det bevidste troens liv (se de fine sønderjyske soldaterbreve!), men også tvivl, skepsis og bevidst fornægtelse, men alt i

alt holdt kirkeligheden endnu i tyverne. Mig forekom den meget tiltalende. Naturligvis var den af meget forskellig værdi, rakte lige fra overfladisk sædvane til dybt alvorlig, enfoldig, ofte anfægtet kristentro; den levede af ordet både i kirken og hjemme. Dagen sluttedes med læsning i skrifter eller af et »dagstykke« fra en andagtsbog. Adskilligt meget gammel opbyggelseslitteratur af både mystisk, katolsk og pietetisk art fandt jeg endnu i levende brug hos de gamle. Af vækkelsens folk var denne kirkelighed ikke rigtigt anerkendt; den var nok alvorlig, men om omvendelse turde den jo ikke rigtig vidne; det var kun en betinget ros, når et par sammenknebne syrlige læber kunne sige om en from, gammel mand: »N. N. er jo en god kirkelig mand!«

Adskillige af disse kom jeg til at stå nær, og deres kloge og redelige bedømmelse af forhold og personer var det godt at lytte til. En 4–5 af dem står endnu ganske klart i min erindring og fortjener egentlig hver især en minderune, men lad det være nok med en eksponent for dem: En midaldrende østerendebonde med et klogt, ædelt ansigt. Vi mødtes tilfældigt på vejen en tid efter vor ankomst. Han standsede mig og gav sin tilfredshed til kende på følgende rørende måde i et lidt højtideligt sprog; han var da allerede stærkt tunghør: »Jeg har bedt Vorherre så meget om at få en præst, som jeg kunne høre. Nu takker jeg Gud, at han har givet mig en præst, der kan nå både mit legemlige og mit åndelige øre.«

Men så var det altså missionsfolkene! Og det var jo en helt anden historie eller i grunden tre.

Ballum var præget af gammel vækkelse. Egnen var jo Brorsons, der var født i Randerup præstegård på sandpolden ved siden af kirken og selv om beretningerne om den pietistiske vækkelse er udførlig fra midtlandets sogne, var Ballum også berørt; et par af slægten blev sognepræste her.

At Brødremeninghedens udsendinge også har haft deres gang i sognet, ved man, selvom jeg ingen mundtlig tradition har kunnet spore derom. I nyere tid trak den store årlige missionsfest i Christiansfeld også folk på vesteregnen og stod endnu hos enkelte gamle som en stor og festlig oplevelse. Sognets kærlighed til Ydre Mission har måske sine rødder der.

Om nyere vækkelse kan der dog først tales fra ca. 1870, men da kom den også til at præge hele sognets religiøse liv. Her blev det imidlertid ikke, som de fleste steder i det gamle land, Indre Mission, der satte det åndelige røre i gang, men derimod »Luthersk Missionsforening« — »Bornholmerne«, som de kaldtes, når de ikke selv var tilstede.

Udsendinge fra denne bevægelse, der havde sin oprindelse fra vækkelsesprædikanten Chr. Møller på Bornholm, aflagde i 1870–80 hyppige besøg på vesterregnen og formåede i høj grad at sætte sindene i bevægelse og åndelige spørgsmål under debat. Som et personligt vidne herom kan jeg anføre Hans Lorenzen, sognets danske fører, altid en god kirkens mand. En gang

fortalte han mig om det stærke indtryk, det havde gjort på ham, da han som ganske ung lærer kom til Ballum, at mærke, hvordan samtalen altid kom til at dreje sig om åndelige ting, om den sande kristendom, den rette lutherske lære, om biblens udsagn om disse — alt med en optagethed og personlig spørgen, som han aldrig havde mødt hverken før eller senere og aldrig havde kunnet glemme; han tilskrev bl. a. Luthersk Missionsforening dette.

Bornholmernes stilling til kirken var fra første færd yderst kritisk. Chr. Møller så i Folkekirken og hos dens gejstlighed kun død og hykleri; meldte sig ud, stiftede frimenighed, men vendte senere af taktiske grunde tilbage til Folkekirken, og i Ballum havde man aldrig været udtrådt af den slesvigholstenske landskirke, alligevel lå kirkekritikken bag. Man benyttede præsten til sakramentforvaltningen, gik til kirke nu og da, men afgjort ikke for meget. Man havde jo sin rette lutherske lære med vægten lagt på det objektive og på »den betingelsesløse nåde«, sin egen forsamling, sit eget hus i Bodsbøl og efterhånden også sine egne indførte prædikanter, hvad der i Nordslesvig fik sin betydning, eftersom alle talere nordfra blev »misliebige« i myndighedernes øjne.

Disse første vidner erindredes endnu med ærbødighed, således den fattige og forslidte Steffen Hansen fra Emmerlev, der efter en lang dag i mergel- eller tørvegraven kunne gå den mils vej til Ballum for at holde et lille møde.

De var alle småfolk uden boglig dannelse udover et indgående bibelkendskab, efterhånden dog også velbevandret i Møllers og Rosenius' skrifter; den sidstes »Hemmeligheder i Lov og Evangelium« fandt jeg ofte i hjem, hvor læsefærdigheden ikke var stor, og de var læst.

En enkelt fra den gamle tid har jeg selv oplevet. Hans Paulsen fra Ballum, nu over 90 år og stærkt svækket, endnu kunne han dog formåes til at sige noget ved begravelseskaffen, mig forekom hans tale stivnet og stereotyp, måske netop således et bevaret vidnesbyrd om den første forkyndelse. Jeg hører endnu hans svage gammelmandsrøst gentage: »Ja, vi har en tiltalende Gud, en tiltalende Gud!«

Luthersk Missionsforening kom altså først til egnen. Gejstligheden var naturligvis forbeholden over for denne ny »sekt«, hvad der jo var forståeligt, når den var kendt med Møllers skrappe småskrifter. Pastor Grønning i Ballum (1873—87), tidligere missionær i Indien, hvis minde endnu ragede op over alle efterfølgernes, ville dog en gang høre, hvad dette var for noget, og ulejlige sig ned til bornholmermødet en anden pinsedags eftermiddag. Ved tilbagekomsten faldt hans ord: »Der blev ikke talt et ord om pinse, men Ånden var der!«

Mellem Luthersk Mission og den senere tilkommende kirkelige Indre Mission for Nordslesvig var forholdet fra første færd spændt. Bornholmerne kunne ikke se andet, end at denne nye vækkelsesbevægelse trængte ind på deres enemærke og ville høste der, hvor de selv havde sået. Det kom til at stå

overordentlig skarpt mellem dem. Ved forsøg på samarbejde og fællesmøde endte det ofte med skænderier. Efterhånden holdt man sig hver for sig. Lederne så helst, at der ikke var nogen fraternisering mellem de menige, men bitterheden sad der.

Det blev i længden I. M. der vandt størst tilslutning, selvom de andre havde en mærkelig evne til at fastholde deres unge.

Gentagne gange ved århundredets slutning gik vækkelsen hen over sognet, fremkaldt ved Indre Missions missionærer og præster under ledelse af pastor Tonnesen, Hoptrup; også kirkeligheden prægedes af deres alvor.

Samfundet af I. M.s venner dannedes; skellet sattes, man vidste, hvem der var med og imod, omvendt-omvendt, troende-vantro. Meget af dette har vel været ret uændeligt, med ringe forståelse for de psykologiske forskelle og derfor ofte ubarmhjertigt og smittet af den gamle Adams hjertenshårdhed, men for mange har der også bagved ligget ikke blot en dyb alvor, men også en dyb glæde over den ny erkendelse af de stærke kræfter i evangeliet og omvendt vel hos færre en ydmyg visdom og mærkelig mildhed i bedømmelsen af andre, som jeg endnu kunne møde i min tid hos nogle af de ældre.

Den sidste udløber af vækkelsen fandt sted i den myndige og selvstændige tidligt afdøde pastor Paulsens tid i århundredets begyndelse. Selv måtte han dog på dødslejet opleve at få sat spørgsmålstegn ved sin tro af en nidkær kolportør, hvad dog min hjemmelsmand fandt at være for hårdt. Derefter ebbede det ud, skønt endnu min formand så afgjort var et vækkelsens barn.

Medvirkende til denne stagnation var imidlertid også den splittelse, der i 1912 delte den nordslesvigske Indre Mission i to dele, der stod så skarpt over for hinanden, at det måtte gå ud over det udadgående arbejde.

Om splittelsen, der også gik dybt igennem Samfundet i Ballum, blot disse linier: Dens rødder var to, dels formandens, pastor Tonnesens forståelse for det nationale d. v. s. det danskes berettigede plads i danske menneskers kristenliv, dels i en påstand om, at adskillige af de yngre præster, der blev brugt i missionens tjeneste, var smittet af teologisk liberalisme og bibelkritik.

I 1912 skilte da tolv tysksindede og i teologisk henseende yderst konservative præster sig ud under de to deviser, 1) at kristendom og politik intet har med hinanden at gøre, forstået således, at de troende ved eget valg godt kunne stemme tysk, altså adlyde øvrigheden, men ikke dansk, og 2) tilbage til det gamle budskab. Det sidste blev deres navn i daglig tale.

Flertallet af de dansksindede missionsfolk, missionærer og ungdomsarbejdere gik med Tonnesen. Det mærkedes ved valget i 1913 som en stærk stigning af de danske stemmetal i de af I. M. prægede sogne, man var befriet for et nagende samvittighedsspørgsmål.

Dermed var da den stilling konsolideret, som jeg forefandt ved min ankomst i Ballum i 1921.

(fortsættes).

Jes Jacobsen mindeudstilling

Åbenrå byhistoriske forening har i dagene 6.—15. april på museet i Åbenrå ladet afholde en mindeudstilling for maleren Jes Jacobsen i anledning af 100 års dagen for dennes fødsel 6. april 1862. Ophængningen foretoges af Jes Jacobsens nevø, maleren Viggo Bertram Jacobsen, hvis hustru Gudrun Bertram-Jacobsen i kataloget, hvorfra hosstående illustrationer er hentet, har givet et fyldigt billede af Jes Jacobsens liv og virke.

Jes Jacobsen fødtes i Åbenrå som søn af skibsbyggermester Niels Jacobsen og hustru Marie, f. Kjær, og døde 24 år gammel d. 12. juli 1886. Han kom først i malerlære hos malermester Clausen i Åbenrå dernæst til København og gik på Kunstakademiet fra 1881—1884 med bl. a. Jørgen Roed og Carl Bloch som lærere. Han nåede at udstille flere gange, bl. a. på Charlottenborg. Når Jes Jacobsens navn alligevel blev glemt forholdsvis hurtigt efter hans død, skyldes det utvivlsomt, at hans forældre samlede alle hans efterladte arbejder, som derefter er forblevet i familiens eje, indtil denne nu til Åbenrå museum har skænket et maleri fra Nørreskov v. Åbenrå, kaldet »En Veteran blandt Ungdommen« (udstillet på Charlottenborg 1885) og en tegning fra havnen i Åbenrå.

I 1935 dukkede Jes Jacobsen frem af glemslen, idet en udstilling af 8 af hans bedste billeder vakte så megen opmærksomhed, at han blev optaget i Weilbachs kunstnerleksikon.

Selvportræt.

Visit hos en gigtsvag kone.

Mindeudstillingen på Åbenrå museum omfattede hele malerens produktion: 61 malerier og 119 tegninger – og som fru Gudrun Bertram-Jacobsen udtrykker det i kataloget: »Ikke alt, hvad han har skabt, er fuldkomne kunstværker; men selv virtuosen frembringer ikke lutter vellyde, når han stemmer instrumentet. Jes Jacobsen døde så ung, at han kun nåede at få stemt sit instrument«.

Alligevel gav udstillingen indtrykket af en usædvanlig begavet maler med rige fremtidsmuligheder. Blandt malerierne bemærkedes forældrenes portrætter og kapt. Jes Joh. Kiærs herlige skipperansigt; et billede af havnekvarteret i Åbenrå 1879 har sikkert større topografisk end kunstnerisk værdi, hvorimod et billede af Skibbroen viste en mere selvstændig malemåde, der endnu bedre kom til udtryk i »Kastelporten« og det her gengivne »Visit hos en gigtsvag Kone«. Blandt tegningerne fortjente 7 helsides illustrationer til St. St. Blichers digt Søren Kanne at udgives.

Det er svært at sige, i hvilken retning Jes Jacobsen ville have udviklet sig, men et på udstillingen fremlagt brev tyder på, at han havde i sinde at gå i lag med historiemaleri, velsagtens inspireret af Carl Bloch. I brevet skildrer han først den nationale opvågningen i Sønderjylland, omtaler dernæst krigene 1848 og 1864 og fortsætter:

»Der er meget her; derfor holder jeg så meget af Slesvigs Folk og Land, men desværre er jeg ikke tilstrækkelig selvstændig og moden til, at jeg kan male større Ting endnu, dog det kommer nok. Når man endnu maler mindre Studier skader vel ikke, og man skal da også samle Kræfter, så man kan blive sund paa Legeme og Sjæl«.

Blandt Jes Jacobsens venner fra akademitiden var J. F. Willumsen. Et smukkere minde end det, han har sat vennen i et brev dat. 19. juli 1886 til den fælles ven maleren H. C. Hansen, kan ikke tænkes, og det skal da afslutte denne omtale af mindeudstillingen. Willumsen skriver:

»Min Ven Hansen. Saa er vi ikke længere tre i Trekløveret, vor kjære Ven, den Tredie, er jo død. Ja det har du vel allerede hørt, jeg læste det i Avisen i Forgaars. Død af Hjernebetændelse. Stakkel at han maatte saa tidlig bort, han vilde saa nødig dø, har han saa tidt sagt til mig, han havde saa meget, han skulde have gjort. Nu fortsætter han den Søvn, han sov forinden han blev født, en Søvn med det milde, rolige, tilfredse Smil over Ansigtet, en Søvn som ikke forstyrres af Mareridt. Han sover sig *ud* i Evigheden, som har sovet sig *fra* Evigheden uden at vide af det, til *ind* i Nuet, hvorfra han efterlader sig sine Tankers Gjærning, som Bevis for, at der i Aarene omkring 1880 levede en Maler Jes Jacobsen »han skulde have levet længere«. HW.

To vilkårsbreve fra Korntved

(Tønder landsogn)

Ved *W. Christiansen*

Hver nok så lille landsby havde i tidligere tider sine vedtægter, der indeholdt bestemmelser om forskellige forhold af fælles interesse inden for det skarpt afgrænsede bysamfund. Adskillige af disse love er i tidens løb blevet offentliggjort bl. a. af P. Bjerger, Th. Søgård og Aug. F. Schmidt i Danske vider og Vedtægter I–V, og det hører efterhånden til en sjældenhed at finde nye. Da de bringer os et ret troværdigt billede om kårene under og efter fællesskabets tid, skulle de gerne bevares, evt. trykkes.

De to efterfølgende vedtægter fandtes sammen med forskellige oplysninger om udskiftningen i et lille håndskrevet hæfte på Petersens gård i Korntved.

I.

Efter vilkår og skødebrev fra 25. september 1732 har byen samtlig funden for godt, 1) at en ny vandløsning på byens koster skulle graves, og det samtlige lav græsland, som hidtil ikke er skiftet efter foranstaltning, skulle rigtig opmåles, skiftes og afgraves, for at enhver kan få en rigtig andel deraf at benytte.

2) skal enhver så meget som muligt leve i fred og ro med hverandre og om maj hvert år forenes om fællesgræsning, at enhver slår lige meget på efter bol og den, som ikke har så meget, bør have en erstatning eller også give forlov at udleje det til fremmede. Dog skal ejeren indestå for forfaldne skade deraf.

3) under byens intressender betales a) for en hestegræsning 6 mark, b) for en kogræsning 4 mark, c) to ungræ for en ko 4 mark.

4) på hvert bol holdes bestandig 8 får og en buk, men ingen gedebukke, for disse ni får regnes lige med en ko 4 mark. Om jul lejes en dreng til at passe disse 24 får og 3 bukke ogen hyrde til at passe kreaturerne om sommeren.

5) den, som holder en bol eller hengst, skal holde den tøjret på sin egen grund, og dersom den kommer løs, skal ejeren betale skaden og derefter holde den på stalden.

6) soder eller sarrer (græstørv) skal enhver grave på sin egen grund; den, som graver på fælles grund uden forlov, betaler to skilling i bøder til byen.

7) Græsset må enhver høste på sin egen grund, når han vil og finde det nødigt.

8) ligeledes enhver sit korn at meje og indkøre det, når han vil, dog skal ingen have forlov til at tøjre eller slå kræ derpå, inden alt korn er inde.

9) når fremmede eller byens kræ går over på andres, da betales indtægtspenge a 1 sk., er det korn eller engen, da betales skaden.

10) den som har føløg eller får med lam, skal tøjre dem således, at de ingen skade gør i korn eller engen, ellers betales skaden og give 1 sk. i bøde til byen.

11) ingen skal hove forlov at sætte skurvede heste eller syg kræ på marken, hverken på fælles eller på egen grund. Den, som forsætlig fører sådant til byen, skal betale 1 rdl. til straf.

12) svin og grise skal tøjres fra maj, og til kornet er inde og ligeledes holdes prynt (ring i næsen); kommer noget løs og gør skade, da betales det, og dersom de ikke er prynt, skal betales a stk. 1 sk. til byens bedste.

13) der udnævnes altid en opholdsmand i byen hvert år, som bør efterse, at alt forbenævnte holdes og ligeledes at byens marker, grøfter og skelgrøfter i behørig stand vedligeholdes og indkræver de forfaldne bøder og beregner samme over byen.

Korntved, den 25. september 1732.

*Christian Laustrup, Nicolay Adolf, Fridrich Christian Carstensen,
Bob Lorentzen.*

II.

Enhver bør holde sine kreaturer, heste, får og gæs o. s. v. både vinter og sommer på sit eget land.

2) ingen bør jage fremmede kreaturer, heste og får o. s. v. over på sin nabos land, men sende bud til dem eller indtage samme.

3) for byens kreaturer og heste betales til indtægtspenge af hvert stykke 1 sk. cour. og efter det første døgn a stykke 2 sk. hver dag for foder og græs, og skaden takseres og betales.

N.B. enhver er pligtig at afhænde det samme dag.

4) for udenbys kreaturer og heste tages lige som de tager af os, af Tøndermark af hvert stykke 2 sk. og fra Rørkær- og Emmerskemark af hvert stykke 1 sk. og skaden takseres og betales, for foder og græs betales efter det første gøgn a dag 2 sk. af hvert stykke.

5) for får og gæs o. s. v. enten det er byens eller udenbys af hvert stykke $\frac{1}{2}$ sk. til indtægtspenge og for foder eller græs efter det første døgn af hvert a dag $\frac{1}{2}$ til 1 sk.

N.B. dersom udenbys tager mere af os, da forhøjes det ligeledes.

6) enhver, som indtager kreaturer, heste, får o. s. v. bør holde det således, at det ingen skade lider, og dersom ejeren ikke afhænder det inden 4 til 8 dage, bør det oplyses i tre kirker og meldes til politiet i Tønder.

7) der udnævnes en opsynsmand i byen, som efterser, at forbenævnte holdes, og at byens strømme, vandløsninger og grøfter holdes i antagelig og nabolig stand, og efter at der én gang er tilsagt, betale de forsømmelige 2 sk. bøde af hvert stykke til byen for hver gang de tilsiges.

8) opsynsmanden skiftes hvert nytår fra nabo til nabo efter bol, indkræver de forfaldne bøder og beregner dem ved reparation hos byens broer.

9) enhver, som sælger eller udlejer af sit land, forpligter sig til at have opsigst over kreaturerne o. s. v., da opsynsmanden ikke er skyldig at gå udenbys.

Korntved, den 5. april 1852.

N. F. Petersen.

Kilegårds oprindelse

Åbenrås første protestantiske præstegård?

Af Hans Worsøe

Taler man i dag i Åbenrå om Kilegård, kan man tænke på to ting: enten en lille blindgade, der fra Nørreport går mod vest, eller den for enden af denne gade liggende gård, der naturligvis har givet navn til gaden. Nogen blindgade har Kilegård ikke altid været, idet den efter et skarpt sving har fortsat nordpå tværs over det nuværende jernbaneterræn op til det gamle rettersted på Galgebakken. Hvornår denne vej er anlagt er svært at sige, på Joh. Meiers kort fra 1641 findes den ikke. For at komme til retterstedet

Kilegård.

har man på den tid skullet gennem Nørreport, et stykke ud ad landevejen mod Haderslev og derefter ind ad en smal vej. Fra denne førte en sti ned til »Kilergart« som gården – eller rettere huset – kaldes på kortet (anm. 1). Noget stort jordetilliggende har Kilegård ikke haft, og det meste har været engjord. Fra Tyvkærbæk mod syd strakte grunden sig i et forholdsvis smalt stykke mod nord, mod øst afgrænset af den linje, som den senere vej kom til at følge. Ved jernbanens anlæggelse i 1868 blev vejen skåret af, og også Kilegård fik jord exproprieret.

Med den størrelse Åbenrå havde, da Meier tegnede sine kort, har Kilegård nord for byen og nord for Tyvkærbæk ligget ret isoleret, og tilmed var Ramsherred og den nordlige del af byen berygtet – her boede rakkeren og andre uærlige. Når det i Åbenrå bys historie – bd. I p. 167 – hedder, at bebyggelsen i 1659 var helt fremme ved Kilegård, kan dette nemt give et forkert indtryk af forholdene, hvis man ikke tænker på, at ordet Kilegård er brugt om den nuværende gade, som ikke synes at have eksisteret dengang (anm. 2). Selve Kilegård er nemlig ikke blevet anlagt, efter at byen var vokset derud, men lå der længe før. Dette fremgår bl. a. af det faktum, at gården Kilegård hørte til Kolstrup, medens de andre huse på gaden hørte til Åbenrås 4. kvarter, som de var groet frem af.

Men hvornår er da Kilegård anlagt? Første gang den nævnes ved navn synes at være på Meiers føromtalt kort – hvor man lægger mærke til, at den anføres som »Probstländerey« d. v. s. kirkejord, og følger vi dens historie frem i tiden, viser det sig, at dens jord indtil 1882 er fæstejord under St. Nicolai i Åbenrå.

I Åbenrå provstearkiv (anm. 3) findes et fæstebrev, dateret 20. dec. 1786, udstedt af provst Bargum til Jacob Draick, eneste søn og arving af

afd. Rasmus Draick på Kilegård, »der tilhører provstiet og sidst har været bortfæstet til sal. Rasmus Draick« – i indfæstningen betales på amtsstuen 4 rdlr. og hver Mikkelsdag 4 rdl. til provsten. Skipper Rasmus Jacobsen Draick var født 1729, gift 1763 med en datter af teglværksejer Jacob Petersen i Brunde, og døde 1786. Han var søn af søfarende Jacob Draick († 1758), der i 1739 nævnes på Kilegård og som indehaver af »Lindberg Lycke« (anm. 4) – af kirkeregnskaberne fremgår, at han årligt betalte 8 s. til kirken. Han var i 1726 blevet viet til Ellen Pedersdatter Høeg fra Løjt og overtog fæstet efter Peter Draick, som døde 1728 og som fra ca. 1683 ses at have betalt 8 s. årligt til kirken i »Erdheuer« (anm. 5).

Fra Peter Draicks tid har vi to beskrivelser af Kilegård, nemlig i jordebogen 1704 og i en beskrivelse af Rise herred 1692 (anm. 6 og 7). I 1704 nævnes Kilegård under »Inderster, der har eget hus«, og det hedder (i oversættelse): Peter Dragck på Kilegård, hører også til provstiet. Han har et 5 fags stuehus i dårlig stand, hvori der boer 2 inderster, der hver giver 2 rdl. i leje. Dertil er en toft, hvori såes 1 tønne rug, desuden får han derfra 2 læs hø ...« Huset har altså været i slet stand, og det synes rimeligt at antage, at det efter nogle års forløb er blevet nedrevet og erstattet af det nuværende 6 fags stuehus. Peter Draick synes at bo inde i Åbenrå i 1704. Allerede i 1692 omtales Kilegård som »5 Fach geringer Hausung«. Peter Draick har overtaget Kilegård efter Jes Draick, der dør okt. 1680 – af restancelisterne (anm. 8) ses, at han ikke nåede at få betalt sine 8 s. til kirken for året 1680. Før ham har formentlig Peter Draick haft gården i fæste – han dør 86 år gammel i 1658 og nævnes 1632 som boende i Kolstrup (anm. 9) og i jordebogen 1609 (anm. 6) som bruger af en lykke på Lindbjerg.

Teorien synes at anfægtes af, at den uærlige Jens Vægter, som ingen ville bære til graven, dør på Kilegård i 1680 (anm. 10), og at kirkebogen 16666 og 1669 nævner en Anders Kilergart, der i 1694 dør »im Arm-Closter« – begge har imidlertid været fattige og har kunnet bo som inderster hos Draick – vi har jo set, at Kilegård kunne rumme to familier. Det tyder også på, at der har boet flere på Kilegård, at der under pestens rasen i okt. 1659 blev kørt ikke mindre end 5 døde herfra til kirkegården uden kiste.

Teorien finder derimod støtte i en passage i tilføjelserne fra ca. 1640 til Claus Møllers bykrønike, der her skal gengives efter Marstrands udgave, p. 102, hvor der har været tale om det katolske præsteskab, Marianerne, ved St. Nicolai:

»Til slut, da den lutherske lære fik overtaget, blev disse Marianere også helt afskaffet, og en evangelisk præst indsat her af navn hr. Johannes Brun, født i Saltzwedel i Mark-Brandenburg. Til ham gav

byen og sognet et stykke jord til byggegrund nord for byen og Tyvkjær-bæk, hvor nu Drake bor, på hvilken de byggede et hus for præsten at bo i. Thi man vilde på den tid ikke fratage Marianernes deres huse og boliger, så længe de levede. Først herefter, da de fleste var døde, har byen og sognet lagt vedum'et derhen, hvor det er nu, og forordnet dette, og henlagt denne gamle præstebolig ved Tyvkjær-bæk til det ny vedum, og den lader så præsten bebo af en husmand, som heraf skal udrede og give en årlig afgift.«

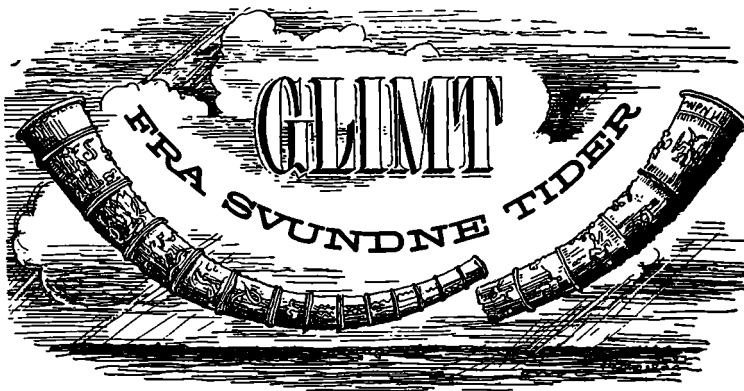
Efter dette og det forud anførte, synes der ikke at være megen tvivl om, at denne præstebolig er oprindelsen til Kilegård.

Kilegård står nu foran nedrivning, og udbygningerne er allerede nedrevet, idet der på grunden skal opføres et moderne kompleks. Hvis der ved nedrivningen af stuehuset kunne skaffes sagkyndig assistance, ville man have mulighed for at danne sig et begreb om, hvorledes en af landets ældste, hvis ikke den ældste, protestantiske præstebolig har set ud.

I 1813 ophører familien Draick efter ca. 200 år at være fæstere af Kilegård, og dens senere skæbne skal kun kort ridses op. I 1813 fæstes den af møllersvend Eef Hansen, der var gift med Anna Marie Jacobsen, en datter af teglværksejer Jürgen Jacobsen i Brunde, der var broder til Rasmus Draicks hustru. Han døde imidlertid allerede 1815, hvorefter der skete et par hurtige ejerskifter, indtil murer Hans Nissen Johansen overtog den i 1829. Efter denne overtog datteren Jenny og hendes mand tømrer Peter Jørgensen Kilegård. Disse ejede den indtil 1893, hvor den overtoges af svigersønnen slagtermester Johann Friedrich Petersen – gift med Luise Christine Jørgensen. Denne ophørte med at drive landbrug fra gården og begyndte slagteri der. Senere blev den udlejet, men hans enke vendte tilbage og boede på gården til 1940 (anm. 11). I 1953 blev der solgt fra til Ny Klinkbjerg-vejen, og godt fem år senere solgtes hele ejendommen til Åbenrå købstadskommune, af hvem Kolstrup boligforening senere har købt Kilegård.

ANMÆRKNINGER:

1. Se gengivelsen af Meiers kort i Åbenrå bys historie bd. I p. 69 og 112. På kortet side 112 er signaturerne desværre tegnet op – og fejlagtigt har man indtegnet et hus ved siden af Kilegård uden hjemmel hos Joh. Meier, hvilket ses ved sammenligning mellem de to kort.
2. Kildehenvisning til dette sted i Åb. b. hist. I p. 251.
3. Åbenrå provestearkiv, sager ang. provesteembedet. LA.
4. Åbenrå amts ældste skyld- og panteprotokol p. 280 og 655. LA.
5. Åbenrå byarkiv XVII no. 229a-c. I det udaterede regnskab nævnes Corn. Iversen som død og Conr. Niendal som levende, det må derfor være fra årene mellem 1682 og 1685. LA.
6. Jordbøger 1609 og 1704 i afskrift på LAs læsesal.
7. Nachricht von Riesharde und in welchem Zustande sich die Unterthanen daselbsten befinden Ao. 1692. Gottorparkivet D. 24. I. RA.
8. Vezeichnis der Kirchen-Restanten 1669–1701, Åbenrå byarkiv. LA.
9. Gottorparkivet B. 6. IV. RA.
10. Th. Ries: Aus alt Apenrade. In und um St. Nicolai, p. 22.
11. Hejmdal 3. aug. 1961.

LÆRER SOM OPFINDER

Jacob Arend Peters, født 18. 10. 1834 i Vriksum på Før som søn af en præst, dim. fra Skårup seminarium 1859, var lærer ved den private real-skole i Åbenrå fra 1859–61. Han blev senere lærer i Flensborg og på sin hjemø, men blev fordrevet i 1864 på grund af sit danske sindelag. Mens han var i Åbenrå, opfandt han en roterende dampmaskine, som han fik patent på i 10 år. I stedet for stempel havde den et damphjul, d.v.s. en kredsformig cylinder med ventiler, der løb om sin egen akse. Sagkyndige fremførte flere fordele ved Peters' dampmaskine. Peters konstruerede ligeledes en varmluftsmaskine efter lignende principper og opfandt en skrivemaskine før Malling-Hansen.

Han skildres af en af sine samtidige som »en trofast undersåt, hvis fædrelandske sind var hævet over enhver tvivl«. Peters fik titlen kancelliråd og døde i København 1924, 90 år gammel.

J.L.

SLÆGTEN PAPKES ÆLDRE LED

I 1625 døde i Rostock rådsherrn Hermann Papke, der var gift med Agnete Tanck, datter af borgmesteren i Rostock Marcus Tanck (1562–1637).

Det var Agnete Tancks tredje ægteskab, fjerde gang blev hun gift 3. oktober 1626 med diplomaten, dr. jur. Christoffer von der Lippe, der døde den 24. april 1652 og blev begravet i Vor Frue kirke i Haderslev den 26. maj.

Hermann Papke og Agnete Tanck havde mindst to børn, sønnen Nicolay Papke, der var købmand i Haderslev, og datteren Agnete Papke, der var gift med borgmester i Flensborg, dr. jur., Johann Müller (1605–1672), jfr. Bonde og Hvidtfeldt: Borgmestre, rådmænd, byfogeder og byskrivere i Flensborg, hvor hun imidlertid angives at være datter af Agnete Tancks fjerde ægteskab med von der Lippe.

Nicolay Papke døde tidlig og efterlod sig en mindreårig søn Hermann Papke, der blev birkefoged på Før Vesterland, og som havde flere børn, bl. a. sønnen Hans Friedrich Papke, der den 21. marts 1757 i anledning af en proklama af 17. februar s. å. fremkommer med en redegørelse vedrørende ejendomsretten til en begravelse i Vor Frue kirke i Haderslev.

Hans Friederich Papke, der boede i Husum, påberåber sig sine og sine søskendes rettigheder til en dobbelt begravelse i Vor Frues kirkes kor med en lille gravsten, hvorpå han endnu i

1733, 34 og 35 havde kunnet læse navnet Agnete Papke. Gravstedet var den 28. august 1660 købt af nævnte dr. Johann Müllers hustru Agnete Papke som arvebegravelse, for at hun kunne lade sin mor, Agnete Tanck, der må være død i 1660 formentlig i august måned, begrave i kirken.

Agnete Tancks ægtefælle, nævnte Christopher von der Lippe, havde skænket kirken 100 mark til orgelet, medens hun selv i sit testamente yderligere havde betænkt kirken med 25 rdlr. hvoraf præsterne skulle nyde renterne, og desuden 25 rdlr. til skolen, hvoraf renteindtægterne skulle gå til skolekollegerne. Kirkens konservatorer udstedte derefter, da testamentets bestemmelser var opfyldt, den 27. september 1662 købebrev på arvebegravelsen, som havde kostet 30 rdlr.

Kravet på rettighederne til arvebegravelsen er bilagt en afskrift af købebrevet fra 1662 og en af Hans Friedrich Papke udarbejdet lille oversigt over slægtsforbindelserne, som omfatter de her omtalte personer, men her til kan føjes, at Hans Friedrich Papke havde en bror, Christian Nicolaj Papke, der efterfulgte faderen som birkefoged i Vesterland, og at hans søn, Jacob Papke, der var født på Før den 16. september 1731, blev sognepræst i Hütten, hvor han døde den 8. april 1794.

Olav Christensen.

Kilde: Haderslev rådstuearkiv acta XIII, almindelige kirkesager, kopier af købebreve for bgeravelse, samt Dansk Biografisk Leksikon bd. 14, s. 416f, og Arends: Gejstligheden i Slesvig og Holsten, bd. 2, s. 134.

FRA KONGEBESØGET I BYLDERUP SOGN 1856

Da Frederik den Syvende i 1856 var på rejse i Nordslesvig og kom gennem Bylderup sogn, hvor han blev ledsaget af ryttere anført af Laust Grejsen fra Lille Tønde til sognets grænse, blev nedenstående sang, digtet af pastor Lützhøft afsunget af sognets unge med degn Nissen som forsanger. – Melodi: Vift stolt på Kodans bølge.

Vor velkomst vi dig bringe
vor folkekære drot,
endskønt den er kun ringe,
vi mener den dog godt.
Dit milde faderherte
vandt her vor kærlighed,
du delte folkets smerte,
og du gengav os fred.

Vi dine fædre hyldte,
vor gamle kongeæt,
de kongers pligt opfyldte,
de øved skel og ret.
Og af en ædel stamme
du er et ædelt skud.
Vor hyldest er den samme
til dig: Beskærm dig Gud.

Vor troskab vi befæste,
i dag til dig vor drot.
Tak du os ville gæste
på vejen til dit slot.
Og når du bort skal drage
hjem over bølgens blå,
dit minde blir tilbage,
her skal det ej forgå.

(Optegnet efter hukommelsen af
Andreas Ingvert Johannsen, Bylderup
(1950)). *N. A. Knudsen*

**Andels-
Svineslagteriet
i Kolding**

Grundlagt 1888

**Grænselandets liv
grænselandets sang**

møder De i

Tydske Tidende

Syd- og Sønderjyllands store blad

**Haslev
GYMNASIUM**

Kostskole for drenge

Eksamensret til Mellemskole-,
Real- og Studentereksamen.

Alle oplysninger ved henv. til
Peter Kæstel, rektor, Haslev

HADERSLEV BANK

AKTIESELSKAB

Paul Thomsen

Krusaa

Kolonial, spirituosa, køkkenud-
styr, trikotage, herreekvipering

**Ta' BUKO
til bords...**

Strik til hele familien

... men husk det skal være

mølægte

**Sønderborg
GARN**

**Brede Sogns
Spare- og Lånekasse**

Bredebro . Telefon 41341

Stiftet den 1. maj 1875

Aktieselskabet

Nordiske Kabel- og Traadfabriker

KØBENHAVN F.

**Ladelund
Landbrugs og Mælkeriskole**

Brørup station

**Sønderjyllands
Kreditforening**

Haderslev

**Sønderjydsk
Tæppefabrik**

A. R. Kjærby A-S
Højer

Graasten Bank $\frac{1}{2}$

Kontortid 9-12, 2-4, lørdag 9-12

GRAASTEN

$\frac{1}{2}$ Sønderjydsk Frøforsyning

Frøavl & Frøhandel

Aabenraa

Restaurant **Grænsen**

C. Heiselberg
Krusaa

Hejmdals

BOGTRYKKERI

AABENRAA TLF. (040) 2 31 32

**Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn**

HORSENS HAVN

- *Mange moderne stykgodskraner*
- *7,00 m vanddybde*
- *Havnen kan besejles dag og nat*
- *Store arealer ved kaj og jernbanespor ledige til udleje*

Windfeld-Hansens

Bomuldsspinderi A/s

VEJLE

Paasch & Larsen, Petersen

Aktieselskab

Horsens - Telefoner: 207 - 807 - 808

OUGAARDS

Boghandel

Vi har altid det bedste af den nye og den ældre litteratur på hylderne

Haderslev - tlf. 2 25 71

SØNDERJYDSK BOGHANDEL

Apotekergade 4

Telefon 2 27 03

Boglade ved Kaja Lange Møller

Antikvariat ved M. Møller

HADERSLEV

Tønder Landmandsbank A/s

Kontorer i Tønder - Skærbæk - Ballum - Brede - Brøns - Bylderup Bov
Frifelt - Højer - Tinglev - Visby

Morsø Støbegods

Aktieselskabet

N. A. Christensen & Co.

Kongelig Hofleverandør

NYKØBING MORS

GRAM

KØLEANLÆG

BRØDRENE GRAM A/s • VOJENS